

АДРЕСАТНІ ЗАЙМЕННИКИ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ І НІМЕЦЬКОЇ МОВ З ПОЗИЦІЙ ІСТОРИЧНОЇ ДИСКУРСОЛОГІЇ

Л.Р. Безугла (Харків)

У сучасній міжкультурній комунікації одним із найбільш складних культурно-специфічних мовленнєвих явищ є вживання займенникових засобів номінації адресата – адресатних займенників. Його міжмовне вивчення стає можливим у межах історичної дискурсології – із залученням діахронічного, лінгвопрагматичного й соціокультурного підходів. Ціль доповіді – встановлення формальних і функціональних відмінностей у історичній динаміці адресатних займенників української / російської, німецької і англійської мов.

Перед початком християнської ери існували два адресатних займенника: 1) 2-га о. од. (*tu, ты, thou, du*) вживалась за умов звернення до одного адресата, 2) 2-га о. мн. (*vi, вы, ye, ir*) – у разі звернення до двох і більше адресатів. Перший етап розвитку соціально маркованого або ввічливого звертання у всіх мовах однакова – запозичення звертання у 2-й о. мн., відмінності стосуються лише хронологічних показників.

Звертання у 2-й о. мн. виникло з латинської звеличальної множини (*Pluralis majestatis*) – Римські імператори мали звичай називати себе у 1-й о. мн. (*Nos*), викликаючи звернення до себе у 2-й о. мн. (*Vos*) (див. [5, с. 4]). Практично одразу таке звертання перейшло з латини у французьку мову (*tu – vous*), що пояснюється генетичною близькістю латини й давньофранцузької. Із французької воно проникло у німецьку (9 ст.), в англійську (13 ст.) і в інші мови. За адресатними займенниками закріплюється соціально-регулятивна функція: вони слугують для вираження соціальних відносин між співрозмовниками.

В українській мові ввічливе звертання уперше зафіксоване в грамотах XIV ст. [1, с. 131]. Займенник *Ви* був запозичений як соціально маркована форма із польської культури [3, с. 57] в умовах інтенсивного впливу західних мов на українську у литовську (XIV-XVI ст.) і польську добу (1569-1654).

У російській мові розповсюдження ввічливого звертання розпочалося в часи Петра Першого, котрий ініціював зближення Росії з європейською культурою. Специфіка цього процесу полягала в тому, що займенник *Вы*: 1) був привнесений згори, 2) спочатку слугував для вираження не соціальної дистанції, а ступеню освіченості й високого стилю. Соціальною ознакою звертання стало в 19-му ст.; крім цього, *Ты* використовувалось для вираження довірливості, а *Вы* – поваги [2, с. 122].

У цілому, систему українських і російських адресатних займенників можна характеризувати як відносно стабільну, на відміну від системи англійських і німецьких займенників.

В англійській мові розвиток іде від одного займенника *ðu* давньоанглійського періоду через опозицію *thou – ye / you* середньоанглійського періоду до єдиної форми *you*. У творах Дж. Чосера і У. Шекспіра *ye / you* є соціально маркованим, а *thou / thee* вживається як емоційно-оцінне (позитивне й негативне), що свідчить про виникнення «презирливого» *thou* [5, с. 172]. Ця обставина, а також той факт, що в 16-му ст. *you* (форма непрямого відмінку, яка витіснила форму називного відмінку *ye*) здатне замінити *thou* у всіх типах комунікативних ситуацій, вважають передумовами для наступного витіснення останнього.

Становлення єдиного звертання в англійській мовній спільноті має два напрямки: 1) популяризація *you*, зумовлена розвитком у мовній свідомості англійців принципів рівності, демократії, толерантності, 2) негативне конотування *thou* за рахунок негативного ставлення суспільства до квакерів (*Quaker, Religious Society of Friends*), котрі, спілкуючись один з одним, вживали тільки *thou*.

Розповсюдження ввічливого звертання в німецькій мові почалось раніше, ніж в англійській – у 9-му ст., однак проходило повільніше, що було зумовлено роздробленістю Німеччини й відсутністю мовного центру – посередника й сполучної ланки мовних форм, яким у Англії був Лондон. Неоднорідність соціальної структури суспільства обумовила співіснування й конкуренцію в німецькому мовленнєвому спілкуванні 17-18 ст. одразу декількох форм. Новий соціальний прошарок суспільства – буржуазія – на початку 17-го ст. запозичив у аристократії титули *Herr* і *Frau* та почав вживати нове, пов'язане з цими титулами звертання у 3-й о. од. *Er / Sie*, котре потіснило в етикетному спілкуванні традиційне *Ihr*. Проте, в етикетній функції воно існувало не довго. Вже наприкінці 17-го ст. аристократія надає цьому звертання значення зневаги, висунувши в якості альтернативи поважливе звертання в 3-й о. мн. – *Sie*, яке походило від звертань на зразок *Ihro Gnaden*. Крім форм *du*, *Ihr*, *Er / Sie*, *Sie* у 17-18 ст. вживались новоутворення *Dieselben*, *Hochderselbe*, *Höchstderselbe*, які не були прийняті нижчими прошарками й отримали розповсюдження тільки в епістолярному жанрі.

У 18-му ст. серед учених-германістів на сторінках журналу „*Journal des Luxus und der Mode*“ розгорнулася полеміка з цього приводу [5, с. 243]. Проти займенника *Sie* виступав Якоб Гримм, однак саме цей займенник виявився найбільш прийнятною формою ввічливого звертання. Вибір *Sie* був зумовлений мовною ментальністю німців: вони побачили в займеннику *Sie* можливість поєднання двох якісних характеристик увічливості, які притаманні формам *Ihr* і *Er*: *Ihr* «побагачує» адресата, *Er* встановлює дистанцію, а *Sie* уможлиблює і те, й інше [4, с. 201].

Відмирання займенника *du* за аналогією з англійським *thou* не було можливим у Німеччині завдяки новому значенню займенника *du*, яке виникло у 18-му ст. у мовленні руху «Буря й натиск». Значення солідарності, спільності інтересів, приналежності до однієї групи формувалося під впливом ритуалу «посвячення в брати», який був уведений штюрмерами: після пиття «на брудершафт» комуніканти ставали «братами», що передбачало вживання займенника *du* і звертання *Bruder* [5, с. 233] (ця традиція перейшла і в інші європейські культури). Під час студентської революції кінця 60-х рр. ХХ ст. у ФРН дружнє *du* пережило новий виток у своєму розвитку.

У сучасному дискурсі використання німецьких, українських і російських займенників зумовлено двома опозиціями значень: «довірливість – формалізм» і «солідарність – дистанція». Різниця у вживанні ввічливої форми визначається такими критеріями: ступінь знайомства, ступінь формальності, особистісні стосунки між комунікантами, вік, освіта, соціальний статус. У німецькій мовленнєвій культурі провідну роль відіграє ступінь знайомства, в українській і російській – вік. Крім того, на відміну від німецькомовного дискурсу, для українсько- та російськомовного дискурсу типовим є т. зв. нереципрокове звертання та індивідуальне варіювання форм.

Література

1. Бевзенко С.П. Історія української мови. Морфологія / С.П. Бевзенко, А.П. Грищенко, Т.Б. Лукінова та ін. – К. : Наукова думка, 1978. – 539 с.
2. Бенакцьо Р. Новый тип человеческих отношений: обращение на Вы в петровскую эпоху // Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке. – М. : Индрик, 1999 – С. 114–123.
3. Миронюк О. М. Історія українського мовного етикету: звертання / О. М. Миронюк. – К. : Логос, 2006. – 167 с.
4. Adler M.K. Naming and addressing. A sociolinguistic study / M.K. Adler. – Hamburg : Buske, 1978. – 281 p.
5. Finkenstaedt Th. You und thou. Studien zur Anrede im Englischen. – Berlin : de Gruyter, 1963. – 301 S.